

slobodnog djelovanja, ona je uzvišenija i savršenija od intelekta. To je jednostavno zato što je — po Škotu — sloboda uzvišenija od nužnosti.«

Drugi tekst nosi naslov *Dvije sklonosti u volji (O nadi)*. U ovome kratkom tekstu Škot volji pripisuje dvije urođene sklonosti, a to su *affectio commodi* i *affectio iustitiae*, odnosno sklonost koristi i sklonost pravdi. Po ovoj drugoj »možeš htjeti neko dobro koje nije usmjereno na tebe« dok po onoj prvoj ne možeš. Stoga Babić kaže kako »Škot nudi ingeniozno rješenje, jer on razlikuje i povezuje obje spomenute sklonosti u volji [...] Uzvišenija je sklonost pravdi od sklonosti koristi, jer ljubiti nešto u sebi slobodniji je i komunikativniji čin (to je čin koji nas povezuje u zajednici) od čina željeti-nešto-sebi. Nada usavršava našu sklonost sebi, a ljubav našu sklonost pravdi, tj. višem i uzvišenijem dobru, našu sklonost, dakle, drugom kao drugom.«

O teologiji kao praktičnoj znanosti treći je prevedeni tekst u drugome dijelu ove knjige. U ovome tekstu očituje se Škotovo davanje prvenstva praktičnom pred teorijskim. Za razliku od Aristotela, za Škota je praksa svaki čin slobodne volje koji nešto bira ili odlučuje. Također, Boga se dostiže samo ispravnim praksom, a ta je praksa ljubav. Babić u Škotovim riječima prepoznaje smjernice za današnju teologiju te kaže da »nam metafizika Boga kao posljednji cilj pokazuje općenito i apstraktno, a teologija ga pokazuje na konkretan način, pokazuje ga kao osobu do koje dolazimo ljubavlju [...] Teologija bi bez metafizike prestala biti kritička znanost, a metafizika bi bez teologije izgubila praktičnu usmjerenost, usmjerenost na ljubav koja spašava čovjeka. Teologija može biti suvremena samo onda ako je u dijalogu s metafizikom i uopće s filozofijom svoga vremena.«

Kao što je već rečeno, *Sloboda uzvišenija od nužnosti* važan je doprinos skolastičkoj filozofskoj baštini na hrvatskome jeziku, napose skotističkoj koja je još uvijek daleko manje zastupljena od tomističke. Ono što bi se moglo prigovoriti ovom djelu česta su ponavljanja određenih teza u Babićevim člancima koji se nalaze u prvome dijelu knjige, no i sam Babić u predgovoru upozorava na to da su članci nastajali u stanovitome vremenskom rasponu te su ostavljeni u izvornome obliku. Svakako, još valja pohvaliti i opsežno izabranu bibliografiju i literaturu, kao i uvijek dobrodošlo kazalo imena te kazalo pojmova. Stoga, knjiga je za preporuku svima koji žele znati više o ovome velikanu franjevačkoga reda, istraživačima povijesti srednjovjekovne filozofije, kao i istraživačima pojma slobode u povijesti filozofije. Također bi mogla biti od pomoći i teolozima budući da, ako je vjerovati Babiću, baš u Škotovim riječima mogu prepoznati smjernice za današnju teologiju.

Goran Stanić

Sheelah Treflé Hidden (ed.), *Jewish, Christian, and Islamic Mystical Perspectives on the Love of God*, Palgrave Macmillan, London, 2014, 188 str.

Ova zbirka tekstova nastala je kao rezultat konferencije održane na Heythrop Collegeu Sveučilišta u Londonu, 5. listopada 2011. godine. Plod je uredničkoga napora kolegice Sheelah Hidden, koja je u međuvremenu u nekoliko navrata pohodila Sarajevo i čiji su nam naponi da revitalizira pitanje značenja kontemplacije u našim svakidašnjim životima dobro znani i koje osobno iznimno cijenim.

Naime, ona već u proslavu želi ustvrditi kako kontemplacija nije samo sredstvo produbljanja naših duhovnih života, integralni element svakidaš-

nje duhovne prakse, već i protuotrov religijskoj netoleranciji, fanatizmu i brutalnom nasilju. Otuda, živeći jedno »spljošteno vrijeme«, tj. gurnuti u grozničavu egzistencijalnu utrku i vrtnju, koju u ovostranosti često provodimo na račun i nauštrb onostranosti, urednici Hidden se s pravom čini da nam izmiče iz vidokruga mogućnost uspostave dijaloga s drugim tradicijama, odnosno produblivanja i jačanja, nikako slabljenja vlastitoga vjerskog identiteta, dok ujedno učimo o tomu kako upoznati i cijeliti identitet Drugog. Otuda, ponovo oživljavanje misticizma u religijama u posljednjih nekoliko desetljeća Hidden motri kao širenje ljudske želje za produbljenijom duhovnošću, željom koja je pak izazvana posezanjima sekularizacije u religijske prakse, tj. da čovjek pronade otklon, rasterećenje i smiraj od te preprisnosti s ovostranošću u kojoj, čini se, nema vremena za svestraniji odnos čak ni između djece i roditelja, supružnika, prijatelja...

Uzimajući u obzir činjenicu da je misticizam bremenit i složen pojam, vrijedno je spomena da unutar različitih filozofija misticizma i mističkih praksi, koje su razmatrane unutar ove knjige, ovakovrsno znanje nikako nije ono ispodracionalnoga ili pak iracionalnog karaktera, već jedino i uvijek onog supraracionalnoga, tradicionalnoga (ne i tradicionalističkoga) kontinuiranja spoznaja u kojima je znanje diskurzivnoga karaktera tek dobra popudbina ili priprava za veranje, da upotrijebim Veljačićev sintagmatski sklop, »liticama duha«, ili pak »Himalajama duše«. No postoji li tada stanovita dihotomija između apofatičke tradicije »nevidljivoga« Boga i Boga revelacije (objave) u pogledu »Božje Ljubavi«? Je li to Božja Ljubav za čovjeka, ili čovjekova ljubav za Boga, ili se pak iz samoga naslova razumije da je to svejedno?

U prvome poglavlju, »Između zadatka i dara: Židovi, kršćani, muslimani i duhovnost dijaloga«, Michael Barnes pribavlja izuzetna čitanja misli Emanuela Levinasa i drugih istaknutih židovskih mislilaca kao model za međureligijski dijalog, pridružujući tomu i islam.

Jonathan Gorsky u drugome poglavlju razmatra najnovije tendencije u razmatranju djela kneza židovske skolastike i ssevremenskoga klasika židovske filozofije — »Maimonidesova duhovnost: intelektualni misticizam i Božija ljubav«, ujedno primjećujući da kod Maimonidesa kojeg se tradicionalno smatralo filozofskim racionalistom, moderni autori danas naglašavaju zaočupljenost intelektualnim misticizmom.

Andreas Andreopoulos u tekstu »Zamjena života: Ljubav Božija u pravoslavnoj kršćanskoj tradiciji«, oslovljava središnju temu knjige iz duha pravoslavne kršćanske tradicije, gdje je još mnogo toga što valja rasvijetliti iz mudrosnih djela pustinjčkih otaca.

Reza Shah Kazemi iz Londona u svojem tekstu, »Metafizika Jednosti i sveta Ljubav u islamskom misticizmu«, opisuje ideju *tawhīda* (Božjega Jedinstva) kao dinamički proces, a ne apstraktan koncept; dakle, ne kao puko stanje jedinstva, već proces ujedinjenja te je ovo ozbiljavanje ništa drugo doli *tawhīd*, islamski najviši određujući teološki princip, koji se ne smije reducirati na apstraktni princip jedinstva, već mora biti suštinski shvaćen kao dinamički proces odnosno proces »ozbiljavanja jedinstva« — princip božanske Ljubavi, ujedno središnji i za mističko ozbiljavanje *tawhīda*.

Rachel Elior s Hebrejskoga sveučilišta u Jeruzalemu u svojem tekstu »Ljubav Božija u židovskoj mističkoj tradiciji: misticizam slobode i spomena vs. misticizma nade i izbjavljenja« kazuje o dugim razdobljima židovske duhovnosti, odnosno mostu između biblijske proš-

losti Pentateuha i Sinajskoga saveza, te mističke srednjovjekovne tradicije.

U tekstu Danysa Turnera nalik panorami medievalne teološke rasprave iz 15. stoljeća o spoznaji i Božjoj Ljubavi (njezin se naziv piše verzalom, jer ne označava ljudsku putenu ljubav, već Ljubav kao nedugovani dar Božji) — »Ujedinjuća mudrost Ljubavi: pripovijest o kasno srednjovjekovnoj kontroverzi« — govori se o trima »mističkim piscima«: Janu van Ruusbroecu, Jeanu Gersonu i Denysu Carthusianu, od koji se sva trojica slažu da je vrhunac kršćanskoga života Božja Ljubav.

I naposljetku, William Chittick iz New Yorka u svojem tekstu »Teme Ljubavi u islamskoj mističkoj tradiciji« raspravlja o sufijskim objašnjenjima uloge ljubavi u odnosu između čovjeka i Boga, razlogu zbog kojeg je toliki broj sufijskih autoriteta, vjernih Ljubavi, u ovome principu Ljubavi vidio samu srčiku kur'anske poruke.

Dakle, iako je ova knjiga pisana iz pera sedam različitih autora, odnosno sedam različitih rakursa gledanja na središnju temu, tj. sam koncept Božje Ljubavi, iz posve različitih mističkih perspektiva, čini se da smo kao u onoj prispodobu kruga po kojemu kolaju sve naše raznolikosti ipak putem prečaca svi povezani s tim Svetim Nenarušivim Centrom, tj. središtem kruga, koje povezuje čak dijametralno suprotstavljene točke na kružnici kruga. Naravno, ovo ne znači relativiziranje različitosti i osobitosti svake od ovdje uključenih tradicija. Štoviše, znači jedino da je onih sličnosti koje se mogu jasno razaznati unutar tog Središta daleko više od spomenutih razlika i da je takovrsna spoznaja jedini istinski put k produbljenijoj duhovnosti, a protiv religijske nesnošljivosti i nasilnoga fanatizma. Otuda se poglavlja ove knjige okreću oko središnje teme o Bogu koji postaje prisutan ljudskim bićima i koji ih poziva u dubine

odnosa Ljubavi; ta Ljubav nije puko posjedovanje, čime se često shvaćaju profani oblici izražavanja ljubavi, koja nije da danas ne postoji, već je ona pogrešno kanalizirana.

Sukladno tomu, slažući se s priredivačima ove vrijedne knjige, smatramo da ona reflektira stanovitu promjenu u teološkom pejzažu abrahamovskih/ibrahimovskih tradicija, dopuštajući u njoj zagovaranu mogućnost koja se zrcali iz ovdje uključenih mističkih tradicija: barem se počela priznavati mogućnost da Bog govori kroz glas Drugoga, »nama« kroz »njih«. Dakle, u ovom djelu nudi se mogućnost istraživanja krajnje neuobičajene interakcije duhovnosti s normativnim etičkim ponašanjem, tj. mističkoga iskustva koje proizlazi iz intelektualne kontemplacije Boga. To iskustvo jedino mogu postići oni koji su prošli vrlo zahtjevnu i rigoroznu pripremu koja im omogućava doživjeti to unutarnje prosvjetljenje, to toliko žudeno iskustvo svih onih koji se »veru liticama Duha«.

Nevad Kahteran

Igor Lukić–Marina Katinić–Bruno Ćurko–Marko Zec, *Etika 1. Smisao i orijentacija*, Školska knjiga, Zagreb, 2014, 224. str.

Danas se etika kao praktična filozofska disciplina nalazi u donekle zavidnome položaju s obzirom na ostale filozofske i znanstvene discipline. Zavidnost toga položaja očituje se u raznovrsnosti odgovaranja na praktična pitanja ljudske svakodnevice, odnosno u bogatstvu odgovora na jedno od temeljnih pitanja koje si čovjek postavlja: »Kako dobro živjeti?« U tom općem filozofskom, ali i egzistencijalnom kontekstu, na početku nove 2014./2015. školske godine pojavio se nov udžbenik iz etike kao nastavno-ga predmeta za prve razrede u srednjim